

Veliki dosežek Aristotelove filozofije umetnosti je teorija pesniške fikcije ali iluzije, ki jo je razvil ob modifikaciji Solonovega izreka, da pesniki "govorijo mnogo laži". Ob analizi prizora "umivanja nog" iz Odiseje Aristotel prikazuje, da je Homer lahko tudi druge učil, kako je treba pripovedovati izmišljene zgodbe, ter postal učitelj pesništva, ker je znal na primeren način uporabiti paralogizem. Pesniška pripoved ali mit ima svojo autonomijo, ki je onstran dosega logične kritike. V poglavju "O problemih in rešitvah" je Aristotel razvil dvanajst toposov, da bi zavrnil tedanja kritiko Homerja in pesništva sploh, ki je izhajala iz petih vidikov - umetniška dela so absurdna, nerazumljiva, škodljiva, protislovna in brez umetniške resnice. Svojega zagovora umetnosti ni utemeljeval le s teorijo posnemanja in s teorijo oblikovanja idealov, temveč je uporabil teorijo logičnih napak oz. paralogizmov, kakor jo je razvil v *Organonu*. Tako pesniška in znanstvena resnica nista več v nepomirljivi antitezi kakor pri Platonu, temveč ima vsaka svoje autonomno področje veljavnosti.

Valentin Kalan

PESNIŠKA ILUZIJA IN APOLOGIJA RESNICE V UMETNOSTI

**Aristotel: Poetika,
24. in 25. poglavje**

De demonstratione omnino fallaci
disserritur in ipsius libro de arte poetica.
Alfarabius¹

Pántes gár prostithéntes apangélousin.
"Vsi, ki kaj pripovedujejo, radi dodajajo
kaj iz svojega".

Poetika 1460a 18

Aristotelova *Poetika* se zaključuje s tremi temami: z opisovanjem Homerjeve pesniške tehnike kot umetnosti paralogizma oz. ustvarjanja iluzije v 24. poglavju (1460a 5 do 1460b 5)², z apologijo umetnosti v 25. poglavju in z dokazovanjem, da je tragedija pravzaprav najvišja vrsta pesništva, ker najlepše dosega namen posnemanja (tò télos tēs miméscōs, 1462a 18) in umetniški učinek (tò tēs téchnēs érgon, 1462b 12) v zadnjem, 26. poglavju. Vprašanje umetniškega namena in učinka, ki je katarza, bomo v nadaljnjem pustili ob strani.

Pesništvo je diskurz, ki zahteva pristojnost, kompetentnost (epistéme)³. Analiza očitkov pesništvu zahteva razvite literarne vede, ki bo omogočila sistematično kritiko teh očitkov, nekakšno topiko kot dialektičen preizkus in ovržbo kritike. Tako je 25. poglavje *Poetike* z obravnavo vprašanj in rešitev (1460b 6) nekakšen ključ do Aristotelove poetike, saj mora po pregovoru tudi "tisto, kar je najboljše, doseči svojo dovršenost preko nasprotja" (*Metafizika*, A 2, 983a 17-18). Pot analize poteka vedno v nasprotni smeri kakor pot razvoja.

Teorija pesniške iluzije

Za Aristotelovo filozofijo umetnosti je zlasti pomemben opis Homerjeve pesniške tehnike, ki se izteče v prvo sistematično filozofsko teorijo pesniške fikcije, pesniške iluzije, čeravno so seveda nastavki za takšno teorijo razberljivi pri Gorgiasu in pri Platonu. Teorijo pesniške iluzije vpelje Aristotel skoz opravičevanje paralogizma v umetnosti.

Izhodišče Aristotelove teorije pesniške iluzije je postulat, da mora biti pesniško delo prepričljivo: pesniškemu mitosu moramo verjeti (pisteúein, 9. pogl., 1451b 16-17): "to kar je mogoče, je prepričljivo (pithanón)". Beseda pithanós ima aktiven in pasiven pomen, ki se nanaša bodisi na osebe ali na stvari: prvič aktiven pomen glede oseb - 'zmožen prepričati, prepričljiv, ki najde zaupanje', in drugič aktiven pomen glede stvari - 'verjeten, sprejemljiv'. Poleg tega ima beseda še pasiven pomen: 'lahkoveren, poslušen, pokoren'. Sorodni grški besedi sta peithó - 'pregovarjanje, prepričevanje', in pistis - 'dokaz, veljava, vera', ki označujeta odnos neke besede do drugega človeka, do sočloveka, do poslušalca: pistis je moč besede nad drugim, peithó je moč besede, kakor jo drugi prestaja⁴. Kadar je pesniška beseda prepričljiva, tedaj doseže nenavadni status, da je namreč hkrati resnična in lažna, resnična, kolikor je verjetna in prepričljiva, ter "varljiva" in "lažna", ker je mimesis dejanja, ne pa dejanje samo. In status pesniške "neresnice" imenuje Aristoteles paralogizem. Pesniški mitos ima status fikcije, izraz, ki Aristotelu manjka, če nismo pripravljeni z besedo fictio prevajati njegovih izrazov mímēma, mýthos in pseúdos (posnetek, zgodba, laž). Ne glede na te disparatnosti med današnjimi in Aristotelovimi grškimi koncepti je nedvomno, da Aristotel priznava pesniškemu govoru poseben status, po njegovem pesništva ni mogoče vezati na resničnostne kvalifikacije "realnosti"⁵: "Ni vsak govor izjavni <govor>, temveč tisti, v katerem nastopa resničnost ali neresničnost; a <to> ne nastopa v vseh izjavah, saj je npr. molitev govor, toda niti resničen niti neresničen (pseudés)" (*O jeziku* 4, 17a 2-7). Taki stavki ne morejo biti predmet logike, temveč sta zanje primernejši način proučevanja retorika ali literarna teorija. Zato ne preseneča, če v *Poetiki* Aristotel samo trikrat uporablja besedo "resničen" (aléthés): ob vprašanju prikazovanja resničnega oziroma dejanskega stanja stvari (25. pogl., 1460b 34 in b 37) in v diskusiji o napačnem sklepanju (24. pogl., 1460a 24).

Najbolj prepričljivi (pithanótatoi) pesniki so tisti, ki dosežejo največjo resničnost (aléthinótata), resničnost v prikazovanju čustev (1455b 32). Čeprav se v tem primeru prepričljivost nanaša le na čustva in geste, je Aristotelova teza v splošnem ta, da je naloga pesniškega stila prepričati in ustvariti "resničnostni učinek"⁶, iluzijo. Tako pravi Aristotel v *Retoriki*: "Toda to stvar napravi prepričljivo tudi njihova primerna govorica, saj naša duša napačno sklepa (paralogízetai gâr hē psyché), da tisti, ki govori, govori resnico" (Rh. III. 7, 1408a 19-21). Patetičen govornik naredi vtis na poslušalca zato, ker ljudje ravnajo v okoliščinah, ki jih govorec opisuje, tako kakor sam govorec, ne oziraje se na to, ali je zgodba resnična ali ne.

V Aristotelovi teoriji umetnosti je veličastno, kako utemeljitelj formalne logike in sistematik logičnih napak (*Sofistični dokazi*, *Prve analitike* in *Retorika*) v *Poetiki* vzpostavi teorijo, da je paralogizem v pesništvu nekaj dopustnega, medtem ko v *Retoriki* pravi, da pesniki ne uporabljajo homonimov kakor sofisti, temveč sinonime (Rh. III 2, 1404b 38): "sinonimi pa so običajni izrazi z istim pomenom" (1405a 1).

Svoje uvide o postopku oblikovanja pesniške iluzije razvije Aristotel ob analizi Homerjevih pesniških postopkov. Homer ve, kaj mora pesnik delati, če naj bo umetnik (mimētēs, 24. pogl., 1460a 8):

- 1) pesnik sam naj čim manj govori;
- 2) naj prikazuje osebe, ki imajo določene značaje (1460a 11);
- 3) naj preseneča z zanimivim dogajanjem (tò thaumastón, prim. 9. pogl., 1452a 4-7, in 24. pogl., 1460a 13, 17).

Takšna presenetljivost oziroma čudovitost je tudi posebnost tragedije, vendar pa jo Homer dosega z uporabo nerazumnih dogodkov (tò álogon, 1460a 13), kakor je npr. Ahilovo odkimavanje v prizoru zasledovanja Hektorja (*Iliada* 22, 133-213). Nerazumljiva dejstva so v epu sprejemljiva, ker ne vidimo delujočih oseb. Ravno ta primer za nerazumno dejanje (tò álogon) je v 25. poglavju naveden za ponazoritev in razrešitev očitka o nemožnem v pesništvu (adýnaton, 1460b 23-26). Kar je v realnosti nemogoče, to se v pesništvu kaže kot nerazumno. Mimetična umetnost naj nekaj nerazumnega pove na verjeten in sprejemljiv način. In značilnost epa je, da nekaj neverjetnega, kar pa preseneča in ugaja, napravi verjetno. Homer, ki je veljal za učitelja Grčije v vzgoji, v govorništvu, pravu itd., zdaj v *Poetiki* nastopa kot učitelj pesniške tehnike: "Predvsem Homer je tudi druge naučil, kako je treba pripovedovati izmisljene zgodbe" (pseudē légein hōs deī, 1460a 19-20)⁷. Ta umetnost pa je uporaba pesniškega paralogizma (paralogismós, 1460a 20), ki ga Aristotel ponazori s prizorom "umivanja nog" iz *Odiseje*⁸. Penelopa je tu narobe "razbrala znamenja" (sémata, Od. 19, 250), saj je napačno sklepala na resnico antecedensa iz resnice konsekvensa: da bi bila zgodba Krečana Aitona resnična (p), bi moral poznati podrobnosti (q) - Aiton pozna podrobnosti (q), torej je njegova zgodba resnična (p). Aristotelov tekst se glasi: "Ljudje si namreč zamišljajo, da v primeru, če je tole, je tisto, ali če se tole dogaja, se dogaja tisto, da tedaj, če je kasneje, zato tudi je ali nastopa poprejšnje; to pa je napačno. Kajti če je prvo neresnično in če je res, da je drugo posledica prvega, tedaj mora povezati drugo z zmotnim prvim⁹. Ker naša duša ve, da je to drugo resnično, napačno sklepa (paralogizetai hēmón hē psyché), da obstaja tudi prvo" (1460a 20-25). Ta paralogizem je posledica težnje človeške narave, ki sklepa, da če p-ju vedno sledi q, tedaj mora q-ju, če se pripeti q, nujno predhajati p. V hipotetičnem sklepu "če p, tedaj q" ni veljavno sklepati "ker q, zato p". Ta napaka je v *Sofističnih dokazih* označena kot paralogizem oziroma napačen sklep zaradi posledice (parà tò hepómenon, 5. pogl., 167b 1 sl.). To napako imenuje sodobna logika tudi "napaka potrjevanja drugega člena" v hipotetični sodbi ali "napaka konsekvence" (ex consequenti)¹⁰. Po tem paralogizmu nastanejo prevare, ki so značilne za nazore in sodbe, zasnovane na zaznavi, na takem paralogizmu temeljijo retorični dokazi iz znamenj (semeíōn). V *Sofističnih dokazih* je naveden naslednji primer: potem ko je deževalo, je zemlja vedno mokra; toda če je zemlja mokra, ni nujno pravo sklepanje, da je deževalo (167b 7 sl.)¹¹. In Penelopa ravno sklepa na podlagi znamenj (sémata)¹². Paralogizem je tudi del naše patologije vsakdanjega življenja, tako za-

sebnega kakor političnega, kakor pripominja Aristotel v *Politiki*: ob drobnih spremembah, ki ostajajo skrite, razum napačno sklepa (paralogízetai hē diánoia) kakor pri sofistinem dokazu, ki beseduje, da če je vsaka stvar majhna, je tudi vse majhno (V 8, 1307b 34 sl.). Potemtakem je paralogizem, ki ustvarja tako ali drugačno iluzijo, možen na več načinov:

- 1) ob čustvenem govoru;
- 2) ob sklepanju iz zaznav;
- 3) ob sklepanju iz znamenj.

Prav v tej zadnji možnosti za iluzijo, v tem spregledu paralogizma temelji možnost pesništva. V paralogizmu umetnosti ne gre več za pravo zmoto. Aristotelov pesniški princip, ki upošteva iluzijo, se glasi: "Prej je treba dati prednost nemogočemu verjetnemu (adýnata eikóta) kakor pa možnemu neprepričljivemu" (1460a 26-27). Primat prepričljivosti kot pravilo rešitve paralogizma nastopa tudi v 25. poglavju (1461b 11-12): "Z ozirom na pesništvo je več vredno prepričljivo nemogoče (píthanòn adýnaton) kakor pa neprepričljivo mogoče"¹³. Pomembno je z vidika pesniškega tisto, kar zbuja občudovanje in ugodje, dasiravno je nerazumno (álogon). Toda zaradi umetne pesnikove pripovedi nerazumno ostane skrito (lanthánei, 1460b 17), namreč skrito kot nerazumno. Iracionalno vstopi v mimetično delo skozi videz verjetnosti, ki je zanimiv in navdušujoč. Zato je tudi vsakdanji govor prepleten z izmišljenimi dodatki (1460a 18-19 in motto).

Z logičnega stališča je fallacia ex consequenti, o kateri sedaj govorimo, logična napaka tiste vrste, ki ni odvisna od besednega izraza. Tako Aristotel v *Sofističnih dokazih* (SE) razlikuje sedem vrst ali oblik napačnih sklepov, ki so neodvisni od besednega izraza (166b 28sl.):

1. paralogizem zaradi pripadanja ali akcidence (parà tò symbebékós, SE 5, 166b 28-36);

2. napaka zaradi vidika, secundum quid (166b 38-67a20);

3. napaka zaradi nepoznavanja bistva stvari, ki je predmet ovržbe, in napaka nerazumevanja tega, kaj zavračanje je - ignoratio elenchi (parà tèn tou élénchou agnoia, 167a 21-35 in 6. pogl. *Sofističnih dokazov*);

4. napake, ki nastanejo zato, ker se jemlje kot soglasje neka teza, ki jo je šele treba dokazati, petitio principii (167a 36-39, *Topika*, VIII 13, 162b 34, in *Prva analitika*, I 23, 40b 30);

5. napaka zaradi posledice, fallacia ex consequenti (tò parà tò hepómenon, 166b 25 in 167b 1-20), ki jo pravkar obravnavamo;

6. napaka nepravilno navedenega vzroka oz. razloga, napaka post hoc ergo propter hoc (SE 5, 167b 21-36);

7. napaka poenostavitve, ki nastane, kadar splet vprašanj jemljemo kot eno samo vprašanje (167b 37-168a 16)¹⁴.

Nerazumnosti je lažje prikriti v epiki kakor v tragediji, ki ne sme imeti nerazumnih delov (tà áloga mérē, 24. pogl., 1460a 27-28). A spet velja, da je kaj neumestnega tudi v tragediji dopustno, če je dovolj dobro razloženo: "če to stori in ima to dovolj razumen videz, tedaj je dopustno tudi neumestno" (1460a 34-5). Homer je tisti, ki nenavadno in absurdno (tò átopon, áloga) zna napraviti neopazno (aphanízein) - in sicer z lepimi besed-

dami¹⁸. Paralogistična moč pesništva je tolikšna, da Aristotel svari pred pretirano izbrušeno dikcijo, in jo priporoča v delih brez dejanja (argois), ki niso niti etični niti intelektualni, kajti: "preveč bleščec govor spet zakriva tako značaje kakor misli" (prav tam, 1460b 4-5). Čeprav se Aristotel kar boji sugestivne moči besede, pa velja zanj naslednje pravilo umetniške pripovedi: boljše so zanimive nerazumne stvari kakor razumne, ki niso zanimive (áloga thaumastà eúloga mè thaumastà)¹⁶.

Četudi je pesniški paralogizem dopusten, se mora pesnik izogibati protislovij in nasprotij v pripovedi (hypenantíā), o čemer je govor zlasti v 25. poglavju (1461a 32, b 3, 16, 23, 1461b 3, 16, 23). Beseda paralogismós v *Poetiki* nastopa še v 16. poglavju, ki govori o vrstah razpoznavanja, in ena izmed njih je prepoznanje po sklepanju (ek syllogismoū), k čemur spada paralogismós toū theátrou, "napačno sklepanje občinstva" (Gantar), paralogizem občinstva (1455a 12)¹⁷.

Glavna poanta 24. poglavja je zagovor pesniške iluzije: govoriti laži na primeren način. Izraz pseudés rabi Aristotel samo na tem mestu v smislu pesniške fikcije. K. Gantar v komentarju prevoda dodaja, da ima grška beseda pseudés, pseudós širši obseg kakor 'laž' ter da pomeni 'izmišljotino', 'fantazijo'¹⁸. R. Ingarden je upravičeno pripomnil, da je Aristotel s teorijo mitosa kot prepričljive in verjetne, a neresnične pripovedi odkril, ne da bi se zavedal, posebno bit umetniškega dela, namreč njegovo intencionalnost, fiktionalnost¹⁹. Aristotel je zagovarjal Homerjevo pripovedovanje verjetnih zgodb z razlikovanjem med imitativno umetniško ter neimitativno znanstveno literaturo²⁰. O tem bomo govorili v interpretaciji 25. poglavja. Sedaj pa bi rad dodal kratek komentar toposa, da "pesniki lažejo".

V 1. knjigi *Metafizike* Aristotel odkloni Simonidov izrek, da bi samo Bog imel to čast (géras), da si pridobi božansko in svobodno pristojnost (*Metaph. A 2, 983b 31*). Če bi bilo res, kar govorijo pesniki, da je božanstvo zavistno, tedaj bi postali nesrečni vsi, ki bi si prizadevali za takšno pristojnost. Toda "pesniki govorijo mnogo laži" (pollà pseudontai aidoi, prav tam, 983a 3-4)²¹. Aristotel torej začenja svojo metafiziko tako, kakor če bi slovenski filozof rekel: "Slovenski pesniki lažejo". V prizoru "umivanja nog", ki ga Aristotel omenja kot primer paralogizma, se nahaja znameniti verz:

"Venec laži ji naplete tako, podobnih resnici"

íske pseúdea pollà légōn etýmoisi homoía

(*Odiseja XIX, T, 203*)²²

Toda ob omembi pesniške laži v *Metafiziki* Aristotel trdi, da je "celo ljubitelj mitosa (philomythos) na določen način ljubitelj modrosti, saj je mitos sestavljen iz čudovitih stvari" (*A 2, 982b 18-9*)²³. Če Aristotel torej v *Metafiziki* trdi, da pesniki lažejo, v *Poetiki* pa o tem, kakor naj pesnik pripoveduje laži, tedaj je treba nekoliko pojasniti grško razumevanje 'laži', pseudosa. V slovarju *Metafizike* razlikuje Aristotel naslednje pomene pojma 'napačnosti' (*V, 29*):

1. stvarno napačno (hōs prágma pseudós, 1024a 16-7):

a) nebivajoče stvari,

b) stvari, ki vzbujajo napačno predstavo (phantasia), npr. sanje;

2. lažna beseda oz. izjava (lógos pseudēs):
 - a) se nanaša na nebivajoče, kolikor je napačna izjava;
 - b) napačno se lahko izreka tako definicija kajstvene biti kakor tudi akcidenca in lastnosti (páthē);
3. neiskren oz. zlagan človek (ánthrōpos pseudēs): je tisti, ki namerno govori napačne besede ter skuša tudi drugim vtisniti takšne besede (1025a 4).

Ti različni pomeni pojma laži so rezultat dolge zgodovine grške literature, na katere začetku sta Homer in Heziod. Pri določanju pomena besede pseudēs daje M. Detienne naslednje bistvene opombe:

1. temeljna opozicija ni pseudēs in aléthēs, temveč pseudēs in apseudēs, čeprav je pseudēs antonim za aléthēs;
2. pseudēs ne pomeni laži, temveč prevaro, slepilo ("la tromperie"), kar izražajo še besede: zvijača, naklep, prevara (dólos, mētis, apátē) – prim. dolómētis apátē theōū – "skrite nakane boga" (Gantar) v Ajshilovih *Peržanih* (v. 93).
- 3) v arhajski rabi besede pseudēs je mogoče opaziti dva komplementarna pomena:
 - a) beseda, ki skuša varati in podaja – kakor vsaka apátē – samo videz stvarnosti, ne da bi bila nekaj stvarnega²⁴;
 - b) beseda "brez dovršitve", brez realizacije, brez izpolnitve²⁵.

Doklerjev *Grško-slovenski slovar* navaja naslednje pomene:

- 1) pseudēs – lažniv, /lažnivec/, izmišljen, zlagan, kriv, neresničen, lažen, napačen;
- 2) pseúō – act. postavim kaj na laž, varam, uničim, goljufam, zapeljem, (pre)slepim; pass.: nalaže, preslepi, prevara me kdo, zmotim se; med.: lažem se, varam, nezvesto ravnam; izmislim, nalažem koga, goljufam, kršim, prelomim;
- 3) pseúdos – laž, neresnica, prevara, goljufija;
- 4) apseudēs – nelažniv, resnicoljuben, nevarljiv, resničen, zanesljiv, pristen, nedvomen²⁶.

Doklerjev slovar dobro opiše glagolske pomene, pri pseudēs je pomen 'lažnivec' lapsus, manjka pa pomen 'lažen, neresničen': pri pseúdos manjkajo pomeni: 'pesniška fikcija, zvijača, hlinjenje, pretvarjanje, potvorba, ponarejanje'²⁷, medtem ko izmed glagolskih pomenov manjka 'razočarati'.

Za teorijo pesništva je zlasti pomembna povezava lažne besede s prevaro (apátē): to je vidno zlasti pri Heziodu, kjer so "lažne besede" otroci Svaje (Eride), ki je sestra Prevare (Apate), obe pa sta hčeri Noči (*Theogonia*, 224–229)²⁸. Kolikor je beseda vezana na prevaro, je v mitskem mišljenju "neka dvojna moč, pozitivna in negativna, ki je na tej ravni popolnoma analogna drugim dvosmiselnim močem"²⁹. "Lažne" besede so nasprotje ljubezenskega "kramljanja" (*Theogonia*, 205). Mitski starec Nereus, učitelj resnice, je tudi učitelj prevare – kakor Proteus³⁰. Mitska dvoumnost je vidna v znameniti izpovedi Muz:

"Znamo povedati mnogo laži, podobnih resnici znamo, če hočemo, tudi povedati čisto resnico."

ídmen pseúdea pollà légein etýmoisi homoía,
ídmen d' eút' ethélōmen alethéa mythésasthai

(*Theogonia*, 27–28)

Besede pseúdea etýmoisi homoíā prevaja Detienne kot "stvari, podobne realnosti"³¹. Take besede pa pri Homerju izreka Odisej, mojster zvijače in prevare. Ali so etýma iste realnosti kakor alethéa?

V filozofskem svetu je pesniška dvoumnost nadomeščena s kontradikcijo, protislovjem, ki usmerja in uravnava pravilno, tj. skladno in resnično mišljenje; Aristotelova zasluga je, da je kljub vzpostavitvi znanstvene resnice – na paradigmatičen način v 4. knjigi *Metafizike* (Metaph. Γ) z vzpostavitvijo aksioma o protislovju kot temelja logike oziroma ontologije – iskal elemente, ki konstituirajo pesniško resnico. Pseúdea so zasnovane na podobnosti, podobnost zasnuje mimesis. Odkritje mimesis pa M. Detienne pripisuje Simonidu³², ki je prvi postavil tezo o besedi kot podobi (eikón) stvari, kar je sprejel tudi Aristotel. Potemtakem je treba poskus E. Martineauja, da se mimesis razume brez vsake zveze s podobnostjo³³, še izostriti. Mitski pesnik je zmožen videti resnico, je "učitelj resnice", "maître de Vérité": "V arhajskem mišljenju... se pesnik, vedež in pravični kralj uveljavljajo kot učitelji besede, neke besede, ki jo opredeljuje isto razumevanje resnice kot alétheia"³⁴. Toda pesniške resnice ni brez Muz, ki so hčere Mnemosine. Muze govorijo "resnico", ker nekaj razodevajo z besedami. Pesniško spoznanje oziroma pesniška resnica je posredovana z besedami.

Toda pesniško razodevanje je nekaj sekundarnega glede na primarno neuvidevanje. Ta prvotna nevednost je neke vrste pozabe: "ta pozaba je notranja samemu subjektu in je pasivna: to je *léthos (sc. pozaba), ki je na njegovem imenu oblikovan pridevnik aléthés"³⁵. Resnice, ne znanstvene ne umetniške, ni brez dejavnosti in umetnosti njenega razkrivanja. Kljub navidezni "prevari" je tudi pesništvo "poč resnice" (Pindar, 3. pitijska, 103).

Treba bi bilo še vprašati, ali je pesniško iluzijo sploh upravičeno postaviti na raven mišljenja nasproti zaznavanju in čustvovanju (nóesis versus aísthesis), temveč predvsem v "razmerje med stvarmi in besedami", glede besed pa nastopa še razlika med polno besedo Bogov in varljivim jezikom ljudi (*Illada* A 526)³⁶. Toda Aristotelova spoznanja so bila pozabljena, čeprav so vedno nastopali tudi aristotelški zagovorniki umetnosti, npr. Philip Sidney, *The Defence of Poesie* (1594) oziroma *Apologie for Poetrie*: "... pesnik si samo izmišlja, toda nikoli ne vara; od vseh ljudi pod soncem, ki pišejo, je pesnik najmanj lažnivec... saj ničesar ne trdi, ter torej tudi nikoli ne laže"³⁷.

Zavračanje napačnih očitkov in apologija umetniške resnice

25. poglavje *Poetike* ima naslov "O vprašanjih in rešitvah" (Peri problēmátōn kai lýseōn) ter predstavlja klasičen tekst antične filološke hermenevtike. "Corpus vile" te literature, imenovane vprašanje, problemi in rešitve (aporíai, zétémata, lýseis), je bil Homer. To poglavje povzema gradivo Aristotelovega mladostnega spisa *Homerske zadrege, vprašanja, raziskave* (Aporémata /Problēmata, Zétémata/ Homériká) v 6 knjigah³⁸, ki seveda ni ohranjen (Diogenes Laertios 5. 26)³⁹. To poglavje je svojstven primer Aristotelove dialektične diskusije, v kateri problem ne pomeni kake poljubne težave ali vprašanja, temveč neko "že

obdelano, v znanstvenem kontekstu postavljeno nalogo z določeno stopnjo težavnosti⁴⁰. Dialektični problem je to, kar je v skladu z etimologijo – probállein: postavljati, vreči kaj pred koga – vrženo v polje diskurza ter tvori njegovo temo ali vložek, a tudi oviro v napredovanju razprave. Kanonično se problem postavlja v obliki dvojnega vprašanja: "Ali neka stvar je takšna ali ni?" oziroma: "p ali ne-p?", pri čemer "p" označuje enostavno propozicijo (*Topika* A 4, 101b 32–33). Kadar je problem, ki je v diskusiji, neka posebno pomembna trditev nekega filozofa, ga Aristotel imenuje teza. Teza ima značaj splošne trditve ali paradokсне hipoteze, ki sme biti obravnavana kot teza zaradi tega, ker jo je postavil pomemben filozof. Aristotel včasih imenuje problem tudi trditev, ki je v postopku diskusije izgubila značaj vprašanja⁴¹. Potemtakem se problem nanaša na tisti sloj jezika, "v katerem se izrekamo ne o stvareh, temveč o izjavah, ki o njih govorijo, ter o njihovi upravičenosti"⁴².

Osnova dialektičnega razpravljanja je neskladje. Negacija oziroma alternativnost v formulaciji problemov spominja na izziv in grožnjo, kakršna je bila v arhaiski dobi za vidce in modrece uganka⁴³. Spisi z različnih področij, imenovani "Problemata", so nastajali že v dobi sofistike⁴⁴, ko je bila razširjena razprava o Homerjevem pesniškem delu (Protagoras, Gorgias, Antistenes). Na zastavljena vprašanja je bilo mogoče dati pozitivno rešitev (lýsis), mogoče pa je bilo odgovoriti v smislu kritike, očitkov in "graje" (epitimémata)⁴⁵: "...nekateri (énoi) na nerazumen način vnaprej postavijo neko domnevo ter delajo svoje sklepe o besedilu, ki so mu sami dosodili pomen, ter <pripisujoč pesniku> da je rekel nekaj, kar se njim dozdeva, grajajo pesnika, če je to v nasprotju z njihovim lastnim sumničanjem oz. prepričanjem" (*Poetika*, 1461b 1–3). Predpostavka celotne analize pesništva kot umetnosti, ki je mimesis eidosa, je ta, da je pesništvo ustvarjalnost in vedenje. V 25. poglavju je Aristotelova izrecna tema ravno pesniška resnica, kakor je to analiziral že Butcher⁴⁷.

V kompozicijskem smislu je mesto 25. poglavja znotraj *Poetike* pripravljeno z razprava o álogon, adýnaton in paralogismós v 24. poglavju, nasveti pesniku imajo za protiutež kritike pesnikov, a razmislek o jeziku tudi kaže na analizo besednega izraza v 25. poglavju. Še zlasti pa je soočenje s problemi literarne kritike izzivala tradicionalna homerska kritika. To poglavje je pogosto podnaslovljeno kot poglavje "o literarni kritiki", toda njegova prava tema je "prej kritika literarne kritike"⁴⁸.

Rešitev nekega problema je lahko historična ali filološka pojasnitev. Kadar pa je v literarnem vprašanju skrit očitek, graja, obsodba, tedaj razrešitev očitka pomeni oprostitev pesnika. Diskusija v 25. poglavju včasih bolj spominja na sodnijsko razpravo kakor na diskusijo v filozofski šoli. T. Tyrwhitt je zato glede vsebine citiral *Sofistične dokaze*: "na sofizme se spretno odgovarja s sofizmi" (SE 175a 31)⁴⁹.

To poglavje je mogoče razdeliti na tri dele:

A) na splošni uvod, ki govori o tem, kako je treba odgovarjati na kritiko pesništva (1460b 6–21);

B) na glavno razpravo, v kateri Aristotel v dvanajstih točkah zavrača kritiko pesništva ter s tem podaja apologijo umetnosti (1460b 22 – 1461b 9);

C) na zaključek, v katerem Aristotel povzema dvanajst točk apologije, razčleni pet točk kritike ter poda splošen zaključek (1461b 9-25).

Ad A:

Aristotelova apologija pesniške umetnosti se začne s prikazom splošnih postulatov literarne kritike⁵⁰, ki tvori uvodni del (A) tega poglavja (1460b 6-22):

"A glede vprašanj in rešitev, koliko je njihovih vidikov in kakšni so ti vidiki, bi utegnilo postati očitvidno tedaj, če bomo motrili na ta način. Ker je pesnik prikazovalec, prav tako, kakor če bi bil slikar ali upodabljači umetnik druge vrste, je nujno treba, četudi obstajajo številčno tri možnosti, da posnema stvari z enega določenega vidika: ali kakršne so bile ali kakršne so, ali kakršne trdijo, da so, ali kakršne se kažejo ('se zdi, da so'), ali kakršne bi morale biti.

Vse te predmete posnemanja pa pesnik razodeva v jeziku, v katerem so tudi glose in metafore ter druge raznovrstne jezikovne spremembe: te stvari namreč pesnikom dopuščamo...

Napake pesništva samega so dveh vrst, prve so napake glede na pesniško umetnost po sebi, druge pa zadevajo pesništvo naključno. Če si je namreč pesnik izbral <nekaj pravilno, toda tega ni primerno predstavil zaradi>⁵¹ svoje nezmožnosti, je to napaka same umetnosti; če pa si ni pravilno izbral predmeta prikaza, (temveč je npr. prikazal konja, ki hkrati izproži obe desni nogi) ali je napravil napako glede na določeno posebno znanost, npr. napako na področju medicine ali katerekoli si že bodi druge znanosti ali umetnosti /ali če je ustvaril nekaj, kar je nemogoče/⁵², tedaj to ni napaka glede umetnosti same po sebi" (1460b 6-13,15-21).

Iz narave pesniške dejavnosti izhajajo vidiki (eidē - 1461b 22)⁵³, s katerih je treba presojeti pesništvo in s katerih je mogoče ustrezno razrešiti očitke:

I) Če pesnika obsojajo, češ da ne prikazuje resnične stvari (hóti ouk aléthē, 1460b 33), tedaj ga lahko opravičimo glede na predmete posnemanja, ki so ali (a) dejanski, pretekli ali sedanji, ali (b) ustrezajo določeni tradiciji, ali (c) so ideali.

II) Pesniški prikaz je mogoče opravičiti na podlagi značilnosti besednega izražanja (léxis): glede modalitet jezika velja licentia poetica.

III) Umetnosti ne moremo presojeti z njej tujimi merili, temveč glede na njej lastno pravilnost in resničnost, ki je umetniška resnica (hē orthótēs tēs poiētikēs, 1460b 13-14)⁵⁴. Napake na področju umetnosti so dvojne: (a) zadevajo bistvo pesništva, ali pa so (b) s pesništvom v naključni povezavi ter zadevajo posebne znanosti, npr. biologijo, strategijo, medicino, historiografijo. Pesniško umetnost lahko opazujemo s treh vidikov: 1) umetnost kot taka, 2) predmeti posnemanja, 3) sredstva posnemanja, pri čemer umetnostne resničnosti umetnosti ne moremo strogo ločiti od njenih predmetov. Ta členitev je blizu trem razlikam v predstavljanju "po sredstvih in predmetih ter načinu" (3. pogl., 1448a 24-25).

Ad B:

V drugem, najobsežnejšem delu 25. poglavja (1460b 22-1461b 9) podaja Aristotel dvanajst vidikov ali toposov za razreševanje

problemov in očitkov umetnosti in umetnikom, v katerih je navedena vrsta konkretnih primerov iz grške književnosti. Čeprav so v teh toposih uporabljeni gornji trije postopki zagovora (umetnost kot taka, predmeti, jezik), pa ti toposi niso navedeni v istem zaporedju kakor v uvodnem delu, poleg tega se zdi, da je vpeljan nov tip problema o tem, kaj je lepo in prav oziroma nelepo in slabo (toû kalôs è mè kalôs, 1461a 4).

1) Aristotel najprej razrešuje očitke, ki so usmerjeni proti sami pesniški umetnosti kot takšni (tà pròs autèn tèn téchnèn), pri čemer navezuje na zadnji stavek prvega dela (A):

1) "Če je pesnik ustvaril nemogoče stvari, je sicer napravil napako, vendar pa ima prav, če dosega smoter, ki je lasten njegovi umetnosti (ta smoter je bil že obravnavan⁵⁵): če namreč tako napravi bolj pretresljiv ta ali pa kak drug del pesnitve" (1460b 22-26). Pesnik je ustvaril nemogoče stvari (adýnata, 1460b 23-28); ta ocena izgubi status ugotovitve napake, če umetnost doseže svoj smoter (télos, 1460b 25), ki je začudenje. Če je mogoče doseči smoter začudenja in pretresljivosti tudi brez te napake, tedaj ta napaka ni opravičljiva: "saj v umetniškem delu, če je le mogoče, ne sme biti sploh nobene napake" (1460b 28-29). Zgled (parádeigma) za razrešitev tega očitka je prizor Hektorjevega pregona, analiziran že v 24. poglavju (1460a 15). Rešitev se opira na ugotavljanje, da ta napaka zadeva samo vojaško veščino in je torej z vidika pesništva drugotnega značaja ali postranska (katà sýmbebékòs). Ko Aristotel meni, da pesniku ni treba natančno poznati vseh stvari, ki jih prikazuje, je s tem v neposrednem nasprotju s Platonom (prim. *Politeia*, R. 600e-602b). Aristotel posebej izpostavi, da nista nekaj istega resničnost politike in pesništva, pri čemer "politika" zadeva etično teorijo in politično filozofijo; tudi tu seveda meri na Platonovo teorijo umetnosti. Neodvisnost pesniške orthotes sicer predpostavlja niz estetskih vrednot, ki pa so priznane samo implicitno⁵⁶.

2) "Nadalje se je treba vprašati, v čem je napaka (hamártēma): ali v tem, kar zadeva umetnost samo (téchnē), ali pa v nečem drugem, kar je z umetnostno prezentacijo le v naključni povezavi" (tôn katà tèn téchnēn è kat' állo sýmbebékòs, 1460b 29-32). Napaka proti bistvu umetnosti je v tem, če je kak predmet prikazan nerazpoznavno in neumetniško (amimētòs - 1460b 32)⁵⁷. Napaka, ki zadeva bistvo umetnosti, je nezmožnost (adynamía, 1460b 17), da bi ustvarili podobo, npr.: manjša napaka je upodobiti košuto z rogovi, kakor pa nekaj prikazati nerazpoznavno. Če je umetniški predmet prikazan neumetniško (amimētòs), tedaj je to posledica umetnikove ustvarjalne nepristojnosti in nezmožnosti (atechnía)⁵⁸.

(II) Vse naslednje vrste rešitev se opirajo na vidik predmetov umetnostnega predstavljanja:

3) "Kadar se pesniku očita, da likov ni prikazal resnično, tedaj lahko odgovorimo, da bi takšni morali biti" (1460b 32-33). Očitek, da nekaj ni resnično (ouk aléthē, 1460b 32)⁵⁹, ki ni omenjen v seznamu očitkov, se razrešuje tako, da je pesnik ustvaril like takšne, "kakršni morajo biti" (hoious deí) - formula-cija, ki ponavlja zahtevo hoía einai deí, "kakršni bi morali biti"

v delu A (1460b 11) ter aspekt boljšega (tò béltion) v odseku C (1461b 10) – ne pa takšne, kakršni so (1460b 32–35). Primer za to je Sofoklov odgovor Evripidu, ko je rekel, "da on ustvarja takšne like, kakršni bi morali biti, medtem kot Evripides ustvarja takšne, kakršni so"⁶⁰. Umetnik ustvarja idealno, paradigmatično razsežnost stvarnosti⁶¹.

4) "Če pa očitka ni mogoče razrešiti na nobenega od teh dveh načinov, je treba odgovoriti, da tako govorijo, npr. zgodbe o bogovih: tako govoriti namreč najbrž ni niti resnično niti boljše, saj je najbrž tako, kakor je menil Ksenofan, vendar pa tako zatrjujejo" (1460b 35 – 1461b 1)⁶². Če na očitke o neresničnosti oz. nerazumnosti (álogon iz odseka C, 1461b 14) ne moremo odgovoriti, da je tako v resničnosti niti da je tako boljše, tedaj lahko odgovarjamo, da ljudje tako govorijo oziroma se jim tako kaže ter tako verujejo (1460b 10). Gre za splošni nazor in vero (dóxa, 1461b 10), S tem najbrž ni mišljen Ksenofanov fragment 34 (Diels–Kranz), ki govori o nemožnosti vedenja o bogovih, temveč meri Aristotel na Ksenofanovo razkrinkavanje tradicionalne mitologije (Homer, Hesiod) kot moralno neustrezne (fr. 11 in 12). V nasprotju s Ksenofanovo kritiko tradicionalnih mitov Aristoteles dopušča, da pesnik posega v zakladnico mitske folklore. Aristotelovo opravičilo: "toda tako zatrjujejo" bi Platon težko sprejel: "Kjer je Platon ogorčen, tam je Aristotel neprizadet"⁶³.

5) Če na očitke o neresničnosti umetniških podob (1461a 1–4) ne moremo uveljavljati toposa o boljšem (béltion) ali o umetniškem idealu, tedaj odgovarjamo tudi tako, da je tako bilo v preteklosti (1460b 10) ali da je tako sedaj ali pa da je bil takšen običaj. Primer za to je način shranjevanja orožja pri Ilirih (*Iliada* X, 152). Ta topos rešitve pesniškega problema je v bolj izčrpni obliki ohranjen v Aristotelovih *Homerskih vprašanjih* (Rose, fr. 160 R3, Porfirij pri sholiastu Homerja, *Iliada* X, 153): "...Homer vedno prikazuje stvari takšne, kakršne so tedaj bile"⁶⁴.

6) "Glede na vprašanje, ali je kaj komu lepo in prav ali pa nelepo izrečeno ali storjeno, se ne sme proučevati zgolj tako, da gledamo na samo storjeno dejanje ali na izrečeno besedo, ali je plemenita ali pa nizkotna, temveč je treba gledati tudi na delujočega ali govorca in upoštevati, komu kdo kaj stori ali komu kdo govori ali kdaj ali s kakšnimi sredstvi ali zaradi česa, npr. ali da bi dosegel večje dobro ali da bi odvrnil večje zlo" (1461a 4–9). Razpravljanje o lepem in plemenitem (kalôs) razrešuje očitke o škodljivosti (blabêrôn – 1461b 23), ki meri umetnost z vidika njene etične razsežnosti. V vprašanju je konkretnost in kontekstualna pogojenost moralne in politične presoje⁶⁵. Tema o plemenitosti in nizkotnosti (spoudaïon è phaûlon) nastopa tudi v 2. poglavju *Poetike* (1448a 2). Omenjenih šest toposov za razrešitev očitkov zadeva napake izven besednega izražanja (éxò tês léxeôs – Vahlen).

(III) Nadaljnje očitke je treba razreševati (dialýein) tako, da obravnavamo jezikovni izraz, torej s stališča dikcije (prôs tèn léxin, 1461a 9–10). V popisu očitkov se omenja, kako je treba razreševati protislovnosti (hypoantíthia) v pesniškem diskurzu ali v pesnikovih besedah (1461b 15–6)⁶⁶. Gre za očitke, ki so

blizu toposu nerazumnosti (álogon) ali toposu nemožnosti (adýnaton), kar spet kaže na povezanost teh treh aspektov teorije pesništva: (I) umetnost kot taka (II) predmeti in (III) beseda oziroma jezik.

7) Razrešitev z manj znano besedo: glosa (1461a 9–10); primer je opis Dolona, ki je bil "neznatne postave" (Sovre)- eidos kakós, kar naj ne bi pomenilo 'pohabljeno telo' (sōma asýmme-ton), temveč 'nelep videz, nelep obraz' (*Iliada* 10, 316).

8) Rešitev s prenosom pomena (metaphorá, 1461a 16–21): metafora je "uporaba tujega imena" (onómatos allotriou epiphorá, 1457b 6–7); primer: izraz oíē naj se ne uporablja v izključujočem smislu, ker pomeni 'edini' ali 'eden izmed bolj znanih' – o ozvezdju Veliki medved oziroma Veliki voz, ki ponoči ne zaide (*Iliada* XVIII, 489).

9) Rešitev glede na naglas (katà tèn prosódian, 1461a 21–23): prozodija tu zaobsega naglas (tónos), kvantiteto zloga (chrónos) ter pridih (pneúma)⁶⁷; primer je iz *Iliade* (21, 297), kjer se nahaja verz: "za delež pa dava ti slavo", ki ga Aristotel v *Sofističnih dokazih* (4. pogl., 166b 6–8) locira v II. spev. Gre za interpretacijo zgodbe o varljivi sanji, ki jo je Zevs poslal Agamemnonu (*Iliada* 2, 15). Vprašanje je, ali je varljiv Zevs (dídomen kot 1. os. mn.) ali samo sanja (dídomen kot infinitiv – imperativ)⁶⁸. Zevsovo prevaro, ki je bila velik problem za Homerjeve interprete, je kritiziral Platon (*Politeia*, 382c–383a). Za antično kritiko je bila najbolj sprejemljiva rešitev problema v tem, da bogovi in kralji lahko lažejo zaradi koristi skupnosti (ex tò prósphoron)⁶⁹.

10) Rešitev glede na ločila oz. razločevanje (diaíresis, 1461a 10), ki jo v *Sofističnih dokazih* opisuje kot dvojni postopek povezave in ločitve; primer: Empedokles, fr. 35.14–15 – kaj je smrtno in kaj nesmrtno. Diaíresis le delno ustreza naši interpunkciji, ker označuje tudi smiselno ločitev med besednimi skupinami, ki ne zahteva nujno postavljanja vejice (diastízein)⁷⁰. Gre za povezavo in ločevanje besed, sýnthesis in diaíresis (SE 4, 166a 36 sl.).

11) Rešitev glede na dvoumnost v izrazu (amphibolía, 1461a 25–27); primer: pléon – 'poln' in 'večina' v *Iliadi* (10, 251–253). O amfiboliji je govor v *Sofističnih dokazih* (SE 166a 6–23). Amfibolija je vrsta ekvivokacije, ki nastane s povezavo besed, ki same niso dvosmiselnice.

12) Drugi očitki se razrešijo glede na običajno oz. udomačeno rabo besed (katà tò éthos tēs léxeōs, 1461a 27sl); primer: Ganimed toči vino, oinohocúcin, čeprav bogovi ne pijejo vina, a oínos tu rabimo kot 'pijačo'. O jezikovni rabi govori Aristotel tudi v *Sofističnih dokazih* (4. pogl., 166a 17) pod imenom "oblika izraza" (schēma tēs léxeōs): to je napaka, ki nastane zaradi grammatikalne forme⁷¹. Pomembno je, da se po Aristotelu ta aspekt nesporazumov lahko razrešuje tudi z metaforično razlago besed, ki je omenjena v rešitvi št. 8, saj je metafora samo aplikacija tujega imena (21. pogl.).

Na koncu razlage navideznih protislovij v pesniški govorici navaja Aristotel splošne topose za zavračanje očitkov, ki merijo na pesniško jezikovno izražanje: "A tudi kadar se dozdeva, da

določeno ime označuje nekaj protislovnega, je treba pregledati, na koliko načinov bi to ime lahko nekaj razodevalo v določenem govoru..." (1461a 31-33). Proučiti je treba, koliko pomenov sprejme neka beseda in kako bi nekdo mogel to besedo razumeti na najboljši način. Tako bi se šele mogli izogniti napaki tistih kritikov, o katerih je govoril Glavkon, da umetniku pripisujejo oziroma vanj projicirajo svoje lastne domneve. Na splošno lahko rečemo, da zavračanje oziroma reševanje očitkov Aristotel opira na dialektični postopek, organon, ki je "zmožnost določanja, na koliko načinov se vsaka posamezna stvar izreka" (Top. A 13, 105a 23-24, in A 15, 106a 1 sl.).

Iz te analize dvanajstih toposov je vidno, kako Aristotel vse probleme in očitke, ki so prisotni v kritiki Homerja in pesništva sploh, razrešuje v korist Homerja, pri čemer aplicira svoje osnovne postulate o bistvu umetnosti: "Na ta način je treba obsodbe in očitke, ki jih obsegajo vprašanja, razreševati tako, da jih pregledujemo na podlagi teh treh vidikov" (1460b 21-22).

Ad C:

Na koncu 25. poglavja Aristotel povzema rešitve z vidika različnih očitkov (1461b 9-25), dasiravno v drugem delu (B) ni bila vsaka rešitev (lýsis) vezana na določen očitek ali kritiko (epitímēma). Očitkov je pet: a) absurdnost, b) nerazumljivost, c) škodljivost, d) protislovnost in e) neumetniškost:

"Očitke potemtakem izvajajo iz petih vidikov: stvari, ki jih umetnik prikazuje, namreč obsojajo bodisi kot nemoogoče (adýnata) ali kot nerazumljive (áloga) ali kot škodljive (blaberá) ali kot protislovne (hýpentáta) ali kot nekaj, kar je v nasprotju s pravilnostjo (pará tēn orthótēta tēn katá téchnēn), ki jo določajo pravila pesniške umetnosti. Rešitve pa je treba proučevati na podlagi navedenega števila vidikov, ki jih je dvanajst" (1461b 21-24).

Aristotel najprej povzema dvanajst rešitev, ki odgovarjajo na pet napačnih očitkov.

Očitek o adýnaton (a) se zavrača na tri načine:

1. s stališča samega pesništva (pròs tēn poiesin, 1461b 9-12): nemoogoče je sprejemljivo, če je prepričljivo. Zgled za to je opis Hektorjevega bega v rešitvi št. 1.

2. z vidika ideala, "boljšega" (pròs tò béltion), z ozirom na to, kar je boljše: umetniški prikaz presega realnost (1461b 13): primer za to je rešitev št. 3 ali pa tudi Zevksisova Helena: "Toda če je nemoogoče, da bi bili liki takšni, kakršne je slikal Zevksis, tedaj lahko odgovorimo: toda saj so boljši: umetniški prikaz mora namreč prisijati" (1461b 12-13). Začetek tega stavka je preveden po Vahlenovi konjekturi: "Toda če je nemoogoče" (kaì ei adýnaton), medtem ko je izraz "boljši" dopolnjen v smislu "boljše je, da so takšni"⁷². O umetnostnem "preseganju" realnosti je Aristotel govoril že v 15. poglavju: "Tragedija je prikazovanje boljših, kakor smo mi..." (1454b 9 sl.)⁷³.

3. s stališča splošnega mnenja (pròs tēn dóxan): primer za to je rešitev št. 4: homerska teologija. Toda v tej rešitvi je formulacija "ker tako govorijo" (1460b 35), ki se nahaja kot pojasnilo v povzetku očitka o nerazumnosti, álogon (1461b 14).

Očitki o nerazumnosti (álogon) (b) in o protislovnosti (hýpentáta) (d) se precej prekrivajo: prim. rešitve št. 4, 5 in 12.

○ Očitek o škodljivosti (c) bi razreševala rešitev št. 6, medtem ko so očitki o protislovjih (d) razrešeni v odgovorih od št. 7 do 12. Očitek o tem, da gre za napako proti umetniški resnici oziroma proti tehnični pravilnosti pesništva (parā tēn orthōtēta tēn katā téchnēn) (c), meri sicer na dvojno napako umetnosti, namreč bistvena in drugotnega značaja – slednja je "napaka glede določene posebne veščine ali znanosti" (1460b 15–32, prim. b 19 tō kath' hekástēn téchnēn hamártēma), posebej pa na rešitev št. 2. Ob neustreznem konceptu umetnosti se "napaka" vedno more dojeti kot napaka glede na posamezno specialno znanost. Očitek tokrat izraža predteoretsko stališče o tem, kaj naj bi bila narava oziroma bistvo pesništva.

○ Dasi je Aristotel zavrnil vse očitke proti umetnosti, pa vendar ostaja neki upravičen ugovor: "Toda očitane nesmiselnosti in pokvarjenosti je upravičeno, kadar pesnik brez kakršnekoli potrebe uporablja nerazumno.. ali nizkotnost .. ali pokvarjenost..." (1461b 19–21); primer: Ajgej v *Medeji* in Menelaj v *Orestu* pri Evripidu. V splošnem vendarle velja, da se je treba izogibati napakam v pesniški umetnosti: "Če pa bi bilo mogoče doseči smoter ali boljše ali ne slabše brez določenih napak glede na umetnost o določenem področju, tedaj do napake ni prišlo upravičeno; saj ne smemo, če je le mogoče, sploh nikjer delati napak" (1460b 27–29).

V tem povzetku pa določena lýsis ni točno vezana z določeno epítímēma. Med problemi in rešitvami, med rešitvami in očitki ni kongruence, medtem ko takšen paralelizem nastopa tako v dialektiki kakor v retoriki (SE 34, 183a 27 in SE 9, 170a 39, Rh. I, 1, 1355a 29), kjer gre za argumentacijo za in proti določeni tezi: "Ovržba je izpeljava nasprotno trditve" (SE, 9. pogl., 177b 1–2). Do takšnega neujemanja na področju pesništva prihaja zato, ker so ugovori postavljeni brez vednosti, na podlagi samovoljnih domnev (proypolambánousin, 1461b 1 in b 9): "iz zmote nastane problem", di' hamártēma dē tō problēma⁷⁴.

V iskanju kongruence je najprej jasno, da je rešitev s stališča dikcije (pròs tēn léxin) skupaj šest (1461a 9–32), in sicer:

- glosa ali neobičajna raba neke besede: topos št. 7,
- metafora ali raba besede v prenesenem pomenu: topos št. 8,
- prosodia – naglas ali pridih: topos št. 9,
- diairesis – razločevanje, tj. ločitev oz. povezava besed: št. 10,
- amphibolia – dvoumnost: št. 11,
- tō éthos tēs léxeōs – običajna raba besed⁷⁵.

S stališča umetnosti (pròs tēn téchnēn) sta dve rešitvi (1460b 22–32) – št. 1 in 2, medtem ko so rešitve na očitek o neresničnosti (1460b 32 – 61a 4) tri – št. 3, 4 in 5. Tako imamo enajst rešitev; dvanajsta o lepem je v 1461a 4–9 (št. 6 v gornjem seznamu), medtem ko 1461a 31 – 1461b 9 podaja splošna pravila za odgovor na očitek notranje protislovnosti. Argumenti od 1 do 6 ustrezajo vidikom predmetov posnemanja in bistva umetnosti, medtem ko rešitve od 7 do 12 ustrezajo aspektu sredstev predstavljanja, tj. besednemu izrazu.

V podrobnosti je značilno, da je Gudeman naštel samo pet odgovorov na očitke glede jezika, medtem ko jih Goldschmidt

razčleni na sedem⁷⁶. Goldschmidt je namreč dodal še mnogoterost pomenov (posahós, 1461b 32), ki je za Vaglimiglia "povzitek vseh poprejšnjih rešitev prós tèn léxin z nekega enotnega stališča"⁷⁷. Poleg tega je Gudeman štel jezikovne napake kot napake proti besedni umetnosti (téchnēn lexikēn - Gudeman, str. 429 in 442), čeprav je bolj smiselno, da jih uvrstimo pod rubriko hypenantion. Vprašljivo je tudi, ali je napaka katà tèn téchnēn tehnično-znanstvena⁷⁸ ali zadeva stila ali zadeva pesniške umetnosti kot take: bržkone gre ravnó za nepreciznost konceptov, ki jih uporablja nereflektirana literarna kritika.

Odgovori očitkom glede pesniškega jezika ustrezajo splošnemu očitku o notranji protislovnosti pesniškega diskurza oziroma tega, kar govori pesnik sam ali njegove osebe. Glede takih protislovij pa je treba uporabiti isti postopek kakor pri razreševanju sofistíčnega, tj. navideznega dokazovanja: "Protislovja v pesnikovih besedah je treba proučevati ravno tako, kakor opazujemo ovržbe v dokazovanju: namreč ali se nanašajo na isto in z ozirom na isto ter na prav isti način in jih je potemtakem tudi treba razreševati"⁷⁹ ali glede na to, kar pesnik sam govori, ali glede na to, kar bi mogel domnevati presoden človek" (1461b 15-18). Očitke je torej treba razreševati tako, kakor bi jih videl premišljen človek (ho phrónimos; prim. EN 1107a 1), ki zna presojati v zadevah vrline, ali pa po pravilih dialektike. Dokaz je resničen, če je odgovor (antíphasis), ki je vsebovan v ovržbi, usmerjen na isto stvar v istem odnosu itd. V *Sofističnih dokazih* Aristotel v zvezi z razreševanjem paralogizmov, ki temeljijo na ignoratio elenchi, ugotavlja, da je sklep treba primerjati z njegovim protislovjem, da bi videli, ali vključuje nekaj istega glede na isto ter v razmerju do istega ter na isti način ter v taistem času (26. pogl., 181a 1-5). Kakor mora vsako dokazovanje upoštevati aksiom o protislovju, tako v sofistíčnih dokazih vedno nastopa napaka ignoratio elenchi, ki je počelo vseh sofizmov in paralogizmov (SE, 6. pogl., in 167a 25-27). Vse vrste paralogizmov je treba zvesti na ignoratio elenchi (SE 6): le-ta je pravzaprav temeljna napaka nekega diskurza sploh. V analizi pesništva je treba ravnati tako kakor v retoričnih ali dialektičnih diskusijah, kjer se išče neko neskladja ali nedoslednosti (enantíomata) odgovarjalca "ali glede na to, kar sam govori, ali z ozirom na tiste, za katere soglaša (homologeín), da prav govori, ali delajo, pa tudi še glede na tiste, ki so izpričano takšni, ali glede na vse ali glede večine" (SE 15, 174b 19-23).

V Aristotelovem paraleliziranju poetike in dialektike je značilno, da se rešitve, ki zadevajo pesniški stil oziroma besedni izraz, skoraj ujema z logičnimi napakami oziroma paralogizmi (élenchoi, paralogismoí), ki zadevajo govor (parà tèn léxin, SE 4, 165b 23-27): "Obstajata dva načina zavračanja. Paralogizmi ene vrste so odvisni od besednega izraza (in dictione), paralogizmi druge vrste pa so izven besed. Načinov ustvarjanja predstave (tà empoioúnta tèn phantasían) na podlagi jezika je šest po številu: enakozvočnost - homōnymía (aequivocatio), dvosmiselnost - amphibolía, povezava - sýnthesis (compositio), delitev - diaíresis (divisio), poudarek - prosōdía (accentus), oblika izražanja - schēma léxeōs (figura dictionis), dvoumnost

gramatikalne oblike". Te vrste argumentacije se imenujejo tudi toposi (SE, 166b 20-21).

Če pustimo ob strani vprašanje, ali sploh mogoče strogo ločevati ti dve vrsti paralogizmov⁶⁰, pa je pomembno, da Aristotel v *Poetiki* dialektično teorijo refutacije uporablja za zagovor umetnika oziroma umetnosti. Ta zagovor pa pomeni izostritev presoje umetniških del.

S teorijo o resnici pesništva odgovarja Aristotel na Platonovo vprašanje o resnici umetnostnega predstavljanja, mimesis v 2. knjigi *Zakonov*. Platon postavlja pesniško resnico v nasprotje s slabo vladavino občinstva (theatrokratía ponērá, *Zakoní*, 700e-701a). Gledališče naj ne bo kraj, kjer gledalci ne bi priznavali nobene umetniške resnice ter bi umetnost presojali le po ugodju, ki ga človek občuti, bodisi da glasbo razume ali ne. Platon hoče, da bi med gledalci zavladala aristokracija okusa in presoje, ki bi znala videti umetniško pravilnost in resnico. Tudi umetnost ima svojo resnico in pravilnost (orthótēs, *Zakoní*, 700e), ki pa se mora zgledovati po resnici znanosti (667c)⁶¹.

Vsekakor je treba ponovno premisliti, koliko 2. knjiga Platonovih *Zakonov* tvori predpostavko Aristotelove *Poetike*⁶². Medtem ko je Platon umetnost podredil filozofskim kriterijem, pa je Aristotel uporabil filozofsko logiko, da bi vzpostavil ne le avtonomijo umetnosti oziroma njene resnice, temveč tudi avtonomijo vrednotenja umetniških del. Za Aristotela pesništvo ni niti samo inspirirano odkrivanje neke "višje resnice" niti zgolj "laž" in iluzija. Zato kot merilo estetske kritike uvede premišljenega ocenjevalca (ho phrónimos, 1461b 18), ki je blizu tega, da bi dosegel tisto izravnavo spoznavne in čustvene naravnosti v estetski kritiki in presoji, ki jo je kasneje utemeljila Kantova filozofija umetnosti.

OPOMBE

¹ "O napačnem dokazovanju je govor v njegovi knjigi o pesniški umetnosti"; fragment 13 iz domnevne druge knjige *Poetike*, cit. po Lanza 1992, str. 228.

² Ta del *Poetike* je Bywater povzel kot "the art of imparting a plausible air to incredible fiction"; cit. po Nahm 1975, str. 147.

³ Prim. Kalan 1991, str. 1-2.

⁴ Detienne 1967, str. 61-62.

⁵ Tatarkjevič (s. a.), str. 239 in 292.

⁶ Dupont-Roc - Lallot 1980, str. 283: "un effet de vérité".

⁷ Prim. o tem D. Sayers, *Aristotel o detektivski literaturi*, v: *Memento umori*, izd. S. Žižek in R. Močnik (Ljubljana 1982), str. 29; varianta prevoda: "pripovedovati laži na primeren (pravi) način".

⁸ Odisej pripoveduje Penelopí, da je Krečan Alton iz Knososa, kjer je nekoč celo gostil samega Odiseja na njegovem potovanju v Trojo, ter kot dokazilo verodostojnosti svoje pripovedi opiše Odisejevo obleko in prijatelje.

⁹ Če A ni resničen, toda če je A tak, da če bi bil resničen, bi sledil B (četudi se B lahko dogodi tudi na drugačen način in ne le kot nasledek A-ja), tedaj mora pesnik dodati B (prostheinal) svojemu napačnemu stavku A; tedaj bodo njegovi poslušalci, ki bodo videli, da je B resničen, napačno sklepali, da je resničen tudi A, katerega naravni, četudi ne nujni nasledek je B; Lucas 1990, str. 228.

¹⁰ Prim. Gantar 1982, str. 150-151. Več o tem Hamblin 1970, str. 35-37, 84-87, in G. E. R. Lloyd, *Magic, Reason and Experience* (Cambridge 1984), str. 65.

¹¹ Prim. tudi *Retoriko*, B 19, 1392b 16 in B 24, 1401b 20-29, kjer je ob analizi navideznih premislekov (enthymémata phainómena) omenjen kot sedmi topos tudi paralogizem na podlagi posledice (pará tò hepómenon). V *Topíki* je napaka posledice omenjena kot vrsta napake zaradi akcidence (Top. 168b 27 in 169b 6).

¹² Prim. Gudeman 1934, str. 413, ki opozarja na *Retoriko* (B 19, 1392b 16 sl., in B 24, 1401b 20-29).

¹³ Teza o verjetnem, ki je nemogoče, in o možnem, ki je neprepričljivo, je v nasprotju z 9. poglavjem, kjer je možno postavljeno kot prepričljivo (1451b 16).

¹⁴ Za klasifikacijo sofizmov prim. Hamblin 1970, passim; A. S. Ahmanov, *Logičeskoe učenje Aristotel'a* (Moskva 1960); I. M. Bochenki, *Formale Logik* (Freiburg - München 1956).

¹⁵ Dupont-Roc - Lallot 1980, str. 385, opozarja na opozicijo prikazovati - izbrisati (phaínesthai - aphanízein): "To, kar pokažemo, povzročí, da se zabiše tisto, kar nima svojega mesta v tekstu."

¹⁶ Tako je Aristotelovo pozicijo izostril Kuzmič 1912, str. 214.

¹⁷ Tekst negotov: paralogismós toú theátrou (rpk.) ali toú thatérou (Hermann in Bursian); Gudeman: "Fehlschluss einer anderen Person" (str. 300). Po smislu je tudi občinstvo druga oseba. Lahko bi se vprašali, ali je tu izvor Baconovega koncepta idola theatri iz *Novega organona* (I, 44).

¹⁸ Gantar 1982, str. 150.

¹⁹ Ingarden 1978, str. 38.

²⁰ Prim. o tem Gullely 1979, str. 172-175.

²¹ Avtor tega izreka naj bi bil Solon (fr. 26, ed. E. Hiller-V. Crusius).

²² A. Dokler, *Grško-slovenski slovar* (Ljubljana 1915), s. v. ískó - "Izmislil si je mnogo prevar, podobnih resnici".

²³ Prim. V. Kalan, *Dialektika in metafizika* (Ljubljana 1981), str. 157-158.

²⁴ Levet 1976, str. 211: pseúdos in alétheia počivata na različnih ravninah: "fiktivna realnost" in "resnična realnost".

²⁵ Detienne 1990, str. 30.

²⁶ P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, 1980, takole povzema pomen glagola pseúdomai: "v medialni obliki izraža vsakovrstne pomanjkljivosti: laž, prevaro, kršenje prisege, potvarjanje listin" (str. 1287b). Za indoevropske jezike je sploh značilno, da se uporabljajo isti ali sorodni izrazi za zmoto, pravaro in laž, tako da se pomen 'laži' razvija iz milejših izrazov; prim. o tem C. D. Buck, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages* (Chicago 1949), str. 1170.

²⁷ Chantraine 1980, str. 1287b.

²⁸ Prim. Detienne 1990, str. 30sl.

²⁹ Detienne 1990, str. 66.

³⁰ Detienne 1990, str. 72.

³¹ Detienne 1990, str. 76.

³² Detienne 1990, str. 109.

³³ Martineau 1976, str. 441, 443, 451.

³⁴ Detienne 1990, str. 50.

³⁵ Levet 1976, str. 15-16.

³⁶ Prim. o tem Rosenmeyer 1955. Prim. Homerjev opis "Spanca" (*Illada* XV 290-291): "nočnemu orlu podoben, ki pravijo v gorskih predelih/ halkis mu večni bogovi, ljudje pa navadno kimindis". Po Heglu imata religija in filozofija isto vsebino, le njuna spoznavna forma je različna: "toda kakor Homer o nekaterih stvareh pravi, da imajo dve imeni, eno v jeziku bogov, drugo v jeziku efemernih ljudi, tako obstajata za omenjeno vsebino dva jezika, eden je jezik čustva, predstave,... drugi pa jezik konkretnega pojma"; G. W. F. Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften I*, v: *Werke* 8, 1970, str. 24-24.

³⁷ Citirano po Tatarkevjič (s. a.), str. 292.

³⁸ Gantar 1982, str. 40-41, 151-152.

³⁹ Poleg tega dela ter poleg *Razprave o pesniški umetnosti* v 2 knjigah (pragmateia tēs téchnēs polētikēs, a, b (Diogenes Laertios 5. 24) nastopa v seznamu Aristotelovih del še aporetično delo *Vprašanja pesništva* (Polētiká) ter dialog *O pesnikih* (Peri poiētōn) v 3 knjigah. Prim. Diogenes Laertios, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa* (Beograd 1973), ter *Catalogue of Aristotle's Writings, v: The Complete Works of Aristotle*, ed. J. Barnes, 1985, vol. II, str. 2386-2388.

⁴⁰ H. Holtzky, geslo "Problem", v: *Historisches Wörterbuch der Philosophie* 7, 1989, stol. 1397.

⁴¹ Prim. J. Brunschvicg, *Aristote: Topiques* (Paris 1967), *Introduction*, str. XXIX.

⁴² J. Brunschvicg, *Notes complémentaires*, n. d. str. 121.

⁴³ G. Colli, *Die Geburt der Philosophie*, 1981, str. 72; cit. H. Holtzky, geslo "Problem", v: *Historisches Wörterbuch der Philosophie* 7, 1989, stol. 1398.

⁴⁴ Prim. H. Flashar, *Einleitung*, v: Aristoteles, *Werke in deutscher Übersetzung 19, Problemata Physica* (Berlin 1962), str. 297.

⁴⁵ Pfeiffer 1968, str. 6, 8: zētēmata proballein je bila navada na simpozijih intelektualnih krogov.

⁴⁶ Kuzmić 1912: énia - "nekateri izraze".

⁴⁷ Butcher 1951, III. pogl. *Poetic Truth*, str. 163-197.

⁴⁸ Tako Goldschmidt 1982, str. 372.

⁴⁹ Cit. po Lucas 1990, str. 233.

⁵⁰ "Postulati generali di critica letteraria", Vaglimigli 1934, str. 181.

⁵¹ Lucas 1990: Lac. stat. et sic explet Vahlen: orthōs, hēmarte d'en tō mimeisthai (sive apergāsasthai) di' > adynamían; ali Lucas: ti kai ouk orthōs emimēsato di...

⁵² é adynata pepoētai, secl. Düntzer.

⁵³ Gesichtspunkte, Vahlen 1914.

⁵⁴ Prim. Kalan 1991, str. 1-2.

⁵⁵ V Aristotelovi *Poētikí* o tem govorijo naslednji pasusi: pogl. 6, 1550a 31; 9, 1452a 6; 14, 1454a 4; 16, 1455a 17; 24, 1460a 12; prim. Vaglimigli 1934, str. 186.

⁵⁶ Lucas 1990, str. 235.

⁵⁷ amimētōs - "d'une manière non-representative" (Dupont-Roc - Lallot 1980); inartistically (Butcher 1954).

⁵⁸ Prim. Vahlen 1914, str. 187.

⁵⁹ Glede alēthēs je upravičena Kuzmićeva opomba: "Taj izraz alēthēs ne označuje istinito mišljenje o predmetu za koji inače znamo, da postoji, nego označuje sam bitak: tō alethēs - tō on - tō dynatōn. Prim. Kuzmić 1912, str. 220. Prim. *Prve analitike*: nemogoče - ne resnično (adynaton - ouk alēthēs, APr. I 46, 52a 32).

⁶⁰ Prim. Kuzmić 1912, str. 220: autōs mēn poiēin toíous, hoíous dei eínai, Euripídēs dē poiēin toíous, hoíoi eísi.

⁶¹ O Aristotelovem pojmu umetniške paradigme ali ideala prim. Kalan 1991, str. 14.

⁶² Lucas sprejema Vahlenov tekst: all' ei étychen hōsper Xenophánei, prim. Vahlen 1914, str. 331-332.

⁶³ Lucas 1990, str. 239. Prim. Platon, *Država*, 331a sl. Razrešitev očitka, da so Homerjevi miti o bogovih nespodobni (aprepēs), se izvaja tudi s toposom navade: hōn hē lysis katà tō pleiston apō éthous lambánetai (Schol. II. 18, 489); cit. po Lucas 1990, str. 239.

⁶⁴ Grški tekst pri Vahleu 1914, str. 189: toiaúta ací poiēi Hómēros, hoía én tóte; prevod tega fragmenta je pri Vaglimigliu 1934, str. 189, ter v Barnes 1985, str. 2431.

⁶⁵ Prim. o tem še *Nikomahovo etiko* III, 1, 1110a 19, in *Politiko* VII, 13, 1332a 10-18.

⁶⁶ Twining: ta d'hypenantiós eireména - "kar je povedano na protisloven način"; P - ta d'hypenantía hós eireména; ta sporni tekst prevajata Dupont-Roc in Lallot kot "les contradictions en tant que dites".

⁶⁷ Prim. Vaglimigli (1934), str. 193.

⁶⁸ Vaglimigli 1943, str. 194: "Kajti če beremo didomen, napravimo Zeusa odgovornega za direktno laž ... z branjem didómen, infinitiv-imperativ, .. bi laž padla naravnost ... na Sanjo": "torej Sanja obljublja Agamemnonu slavo in potemtakem laže, ne pa kar Zeus"; Gantar 1982, str. 153.

⁶⁹ Lucas 1990, str. 253.

⁷⁰ V *Retoriki* (1407b 13) govori o težavah interpunkcije pri Heraklitu; v *Sofističnih dokazih* je omenjena dvoumnost izreka egō d' éthēka doūlon ant' eleūtheron - osvobodil sem te/ zaslužnil sem te (166a 36-37), prim. Vaglimigli 1934, str. 195-196.

⁷¹ Prim. Goldschmidt 1982, str. 377-378.

⁷² Prim. Vaglimigli 1934, str. 200: "béltiōn estí toioútous eínai".

⁷³ Prim. Kalan 1991, str. 13.

⁷⁴ Prim. o tem Goldschmidt 1982, str. 371-372, in Vaglimigli 1934, str. 202.

⁷⁵ Ta klasifikacija odgovorov spominja na delitev vrst imen v 21. pogl., 1457b 1 sl.: "Vsako ime je ali navadna beseda ali nenavadna beseda ali prispodoba ali okrasna beseda ali skovanka ali podaljšana ali skrajšana ali spremenjena beseda"; prim. Goldschmidt 1982, str. 377.

⁷⁶ Goldschmidt 1982, str. 377, 382, ter Gudeman 1934, str. 442.

⁷⁷ Vaglimigli 1934, str. 198, op. 2.

⁷⁸ Vahlen 1914, str. 220: "die technisch-wissenschaftliche Richtigkeit".

⁷⁹ 1) hóste kal autōn - "torej proučevati osebo ali.."; 2) hoste kal lytéon; M. Schmidt.

⁸⁰ Prim. Hamblin 1970, str. 80.

⁸¹ Prim. še *Zakoní* 668b o pravilnosti posnemanja (hē orthótēs tēs miméseōs).

⁸² Prim. Barbarić 1979.

IZBRANA BIBLIOGRAFIJA

I. Izdaje, prevodi, komentarji *Poētikē*:

BARNES, Jonathan, 1985: *The Complete Works of ARISTOTLE*, the revised Oxford translation, Bollingen Series LXXI 2 (New Jersey: Princeton University Press).

BUTCHER, S. H., 1954: *Aristotle's Theory of Poetry and Fine Art with a critical text and translation of THE POETICS* - with a prefatory essay by J. Gassner (London 1894, New York: Dover Publications).

DUPONT-ROC, Roselyne, LALLOT, Jean, 1980: *Aristote, La Poétique, le texte grec avec une traduction et des notes de lecture* par R. Dupont-Roc et J. Lallot, préface de Tzvetan Todorov (Paris: Éd. du Seuil).

GANTAR, Kajetan, 1982: *Aristoteles, Poetika*, 2. dopolnjena izdaja, prevedel, uvod in opombe napisal Kajetan Gantar (Ljubljana: Cankarjeva založba).

GUDEMAN, Alfred, 1934: *Aristoteles, Peri poiētikēs, Mit Einleitung, Text und Adnotatio critica, exegetischem Kommentar, kritischem Anhang und indices nominum, rerum, locorum* (Berlin und Leipzig: W. de Gruyter).

- KUZMIĆ, Martin, 1912: *Nauk o pjesničkom umijeću, Aristotelova Poetika, s prijevodom i komentarom* izdao Martin Kuzmić (reprint Zagreb 1977).
- LANZA, Diego, 1992: *Aristotele, Poetica. Introduzione, traduzione e note* di Diego Lanza, testo greco a fronte. 3. izd. Biblioteca universale Rizzoli 638 (Milano: Rizzoli).
- LUCAS, D. W., 1968, 1990: *Aristotle: Poetics, Introduction, Commentary and Appendices* (Oxford: Clarendon).
- NAHM, C. Milton, 1975: *Readings in Philosophy of Art and Aesthetics* (New Jersey: Prentice-Hall).
- VAGLIMIGLI, Manara, 1934: *Aristotele, Poetica, introduzione, traduzione, commento*, Seconda ed. riveduta (Bari: Laterza).

II. Študije in interpretacije

- BARBARIĆ, D., 1979: Prilog tumačenju porijekla i biti umjetnosti. *Ideje* št. 8, str. 29-36.
- BARTHES, Roland, 1970: *L'ancienne rhétorique, Aide-mémoire*. *Communications* 16, str. 172-223.
- BARTHES, Roland, 1990: *Retorika starih, Elementi semiologije. Studia humanitatis* (Ljubljana: ŠKUC)
- DETIENNE, Marcel, 1967, 1990: *Les maîtres de vérité dans la Grèce archaïque. Textes à l'appui* (Paris: Editions La Découverte).
- GADAMER, Hans Georg, 1981: *Umetnost in posnemanje, v: Misel o moderni umetnosti, Izbrani eseji in odlomki*, ur. J. Vrečko, Kondor 190 (Ljubljana: Mladinska knjiga), str. 50-60.
- GANTAR, Kajetan, 1985: *Antična poetika. Literarni leksikon*, 26 (Ljubljana: ZRC SAZU - DZS).
- GASSNER, John, 1978: *Aristotelova književna kritika, Književna smotra X*, št. 31-33, str. 23-32.
- GOLDSCHMIDT, Victor, 1982: *Temps physique et temps tragique chez Aristote, Commentaire sur le Quatrième livre de la Physique (10-14) et sur la Poétique* (Paris: Vrin).
- GULLEY, Norman, 1971/1979: *Aristotle on the Purposes of Literature, v: Articles on Aristotle IV* (London 1979), str. 166-176.
- HAMBLIN, Charles Leonard, 1970: *Fallacies* (London: Methuen).
- INGARDEN, Roman, 1978: *Opaske na marginama Aristotelove Poetike, Književna smotra X*, št. 31-33, str. 33-48.
- KALAN, Valentin, 1991: *Aristotelova teorija umetnostnega predstavljanja - mimesis, Primerjalna književnost XIV*, št. 2, str. 1-22.
- LEVET, Jean-Pierre, 1976: *Le vrai et le faux dans la pensée grecque archaïque* (Paris: Les Belles Lettres).
- MARTINEAU, Emmanuel, 1976: *Mimesis dans la "Poétique": pour une solution phénoménologique (A propos d'un livre récent)*, *Revue de métaphysique et de morale* 81, št. 4, str. 438-466.
- PFEIFFER, Rudolf, 1968: *History of Classical Scholarship*. (Oxford).
- ROSENMEYER, G., 1955: *Gorgias, Aeschylus and Apaté*, *American Journal of Philology* 76, št. 3, str. 225-260.
- SIMONDON, Michèle, 1982: *La mémoire et l'oubli dans la pensée grecque jusqu'à la fin du Ve siècle avant J.-C., Psychologie archaïque, mythes et doctrines* (Paris: Les Belles Lettres).
- TATARKJEVIĆ (Tatarkiewicz), Vladislav, s. a.: *Istorija šest pojmov: Umetnost - Lepo - Forma - Stvaralaštvo - Podražavanje - Estetski doživljaj. - Dodatak: O savršenstvu* (Beograd: Nolit). Poljski izvirnik: Warszawa 1975-1976.
- VAHLEN, Johannes, 1914: *Beiträge zu Aristoteles' Poetik*, hg. H. Schoene (Leipzig & Berlin: Teubner).